

MILITARIA

EXERCITUS ROMANUS

QUADERN DIDÀCTIC

MILITARIA

Redactat per:

José Luís Pellicer. IES nº 26- Misericordia, València
Charo Marco. IES Ausiàs March, Manises

Membres de l'Associació *LUDERE ET DISCERE*.
Tallers de Cultura Clàssica de Sagunt

ÍNDIX

INTRODUCCIÓ	5
EVOLUCIÓ I HISTÒRIA DE L'EXÈRCIT ROMÀ	6
ARMAMENT. ARMES OFENSIVES I DEFENSIVES	8
LA INFANTERIA	8
1. ARMES DEFENSIVES	9
2. ARMES OFENSIVES	10
3. VESTIMENTA	12
4. IMPEDIMENTA INDIVIDUAL. SARCINAE	13
LA CAVALLERIA	13
1. ARMES DEFENSIVES	13
2. ARMES OFENSIVES	14
3. ALTRES	14
INFANTERÍA AUXILIAR	15
RANGS I OCUPACIONS MILITARS A L'EXÈRCIT ROMÀ	15
REPÚBLICA	15
IMPERI	17
STIPENDIUM O SALARIUM	18
CASTRAMENTATIO. CAMPAMENTACIÓ	19
PARTS DEL CAMPAMENT	20
PROCÉS DE CONSTRUCCIÓ D'UN CAMPAMENT	20
FUNCIONAMENT DEL CAMPAMENT	21
TENDES DEL CAMPAMENT	22
EXÈRCIT EN MARXA	22
EQUIPATGE DE L'EXÈRCIT, BAGATGE O IMPEDIMENTA	24
INTELIGÈNCIA MILITAR A L'EXÈRCIT ROMÀ.	24
PROELIA.	25
TÈCNIQUES D'ATAC I DEFENSA	25
EXÈRCIT EN ORDRE DE BATALLA (ACIES)	25
DESENVOLUPAMENT DE L'ATAC	26
SETGES I POLIORCÉTICA.	27
MÀQUINES DE GUERRA	27

MILITARIA

TÈCNIQUES DE SETGE	27
PRINCIPALS MÀQUINES DE GUERRA.....	28
SISTEMES DE COMUNICACIÓ	29
RECLUTAMENT, INSTRUCCIÓ I LLICENCIAMENT	30
RECLUTAMENT	30
PROCEDIMENT D´ ALLISTAMENT.....	31
ENTRENAMENT.....	31
LLICENCIAMENT I DIPLOMA MILITAR	32
ALIMENTACIÓ I SANITAT MILITAR.....	32
<i>CIBUS CASTRENSIS</i>. DIETA D´ UN LEGIONARI.....	32
SANITAT MILITAR.....	34
EL CULTE A LES LEGIONS	34
CÀSTIGS I RECOMPENSES	35
CÀSTIGS.....	35
RECOMPENSES.....	36
A) DIRIGIT ALS GENERALS (MAGISTRAT AMB IMPERIUM)	36
1. TRIUMPHUS. TRIOMF.....	36
DESENVOLUPAMENT DE LA CELEBRACIÓ DEL TRIOMF.....	37
2. OVATIO. OVACIÓ.....	38
3. IMPERATOR	38
B) DIRIGIT ALS SOLDATS, SUBOFICIALS I OFICIALS.....	38
EXERCITIA.....	40
SOLUTIONES	43
BIBLIOGRAFIA	44

INTRODUCCIÓ

Vegeci al seu tractat de tècnica militar va resumir a la perfecció el paper de l'exèrcit a l'antiga Roma: *“el poble romà ha sotmès el món sencer gràcies exclusivament a l'ensinistrament en l'ús de les armes, a la disciplina del campament i a l'experiència militar”*. (*Epitoma rei militaris*, I, 2).

Les fonts clàssiques i arqueològiques han corroborat suficientment aquesta afirmació de Vegeci. És un fet bé conegut que la guerra va formar part des d'un principi de l'estat romà. El propi historiador Titus Livi ens informa que les portes del temple del déu Janus, que havien de romandre obertes en temps de guerra, només van estar tancades en molt poques ocasions.

Etimològicament la nostra paraula 'exèrcit' procedeix del llatí *'exercitus'* en relació directa a l'ensinistrament col·lectiu (*exercitia*) que portaven a terme els ciutadans per a protegir la seua ciutat. En gran mesura ací va estar l'origen de l'èxit militar del poble romà, ja que la disciplina que van desenvolupar en aquestes qüestions, prompte els va convertir en una potència militar enfront dels seus enemics.

L'organització militar va derivar en el sorgiment d'una extraordinària màquina de guerra, la legió, paraula que procedeix del verb *'legere'* (escollir, triar) ja que “es trien els soldats en la “lleva” (Varró, L L, V, 88)

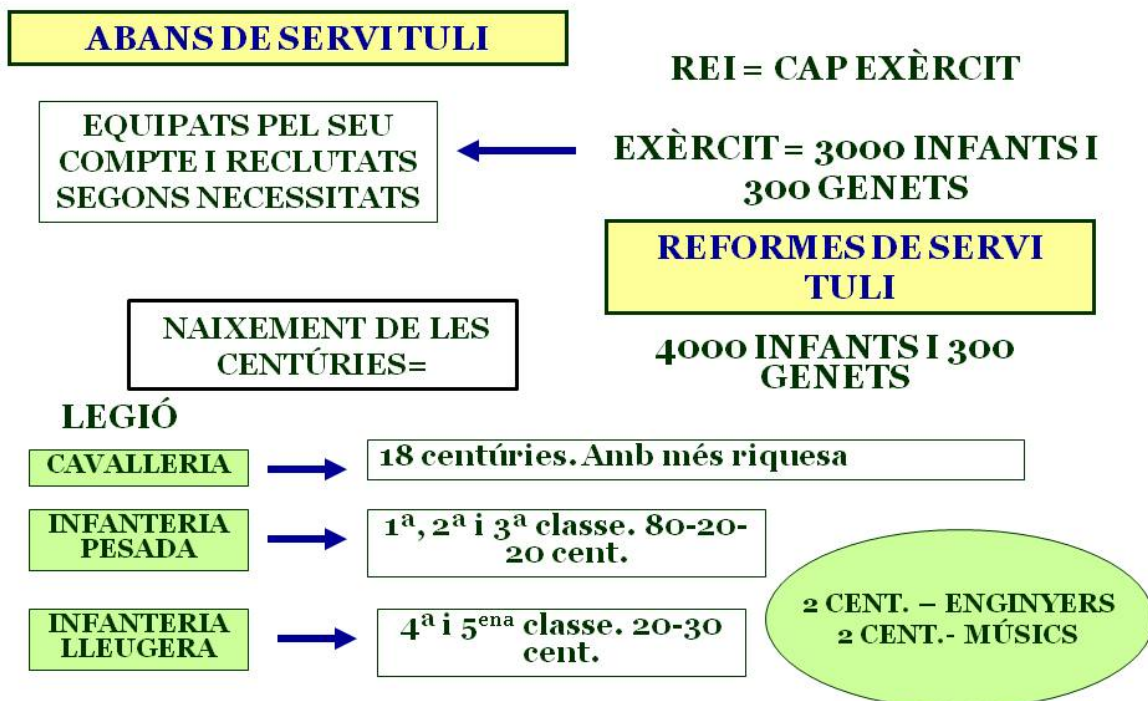

EVOLUCIÓ I HISTÒRIA DE L'EXÈRCIT ROMÀ

Al llarg de la seua dilatada història, l'exèrcit romà va patir una sèrie de transformacions que ho van fer passar de ser un exèrcit de ciutadans a un professional.

En els següents quadres pot veure's un panorama d'aquesta evolució:

HISTÒRIA. MONARQUIA

HISTÒRIA. REPÚBLICA

REFORMES DE CAMIL. s.

IV a.C.

CENTÚRIA	De 60 homes
MANIPULUS= Unitat tàctica	2 centúries= 120 homes, 60 per als <i>triarii</i>
LEGIÓ	30 manipuli= 60 centúries= 4.200 homes + 300 genets

COMPOSICIÓ LEGIÓ

INFANT. PESADA= *hastati- principes-triarii*

1200- 1200 - 600

INFANT. LLEUGERA= *velites*

1200

CAVALLERIA= 300

INFANT. ALIADA (itàlies),
AUXILIARS (no itàlies), **ENGINYERS**
I MÚSICS

REFORMES DE MARIUS. s. II - I a.C.

Incorporació de proletaris i lliurament d' equip militar

CENTÚRIA	100 homes
MANIPULUS	2 centúries
COHORT= Unitat tàctica	3 manipuli. 600 homes
LEGIÓ	10 cohorts= 6000 homes

HISTÒRIA. IMPERI

- **EMPERADOR**= CAP DE L' EXÈRCIT
- **EXÈRCIT PROFESSIONAL**: Servei de **25 anys** (20 "*Sub aquila*" o servei complet + 5 "*Sub vexillo*" o servei restringit)
- **LEGIÓ**= 12.000 homes = 6000 legionaris + 6000 auxiliars. Existien 30 legions sota August.
- **LEGIONS PERMANENTS** → protecció de fronteres i de les províncies imperials.
- Les legions estaven sota el comandament d' un **legatus legionis**, escollit per l' emperador. Al comandament uns 3 anys.
- **CREACIÓ DE LA COHORT PRETORIANA**= Guàrdia personal de l' emperador.

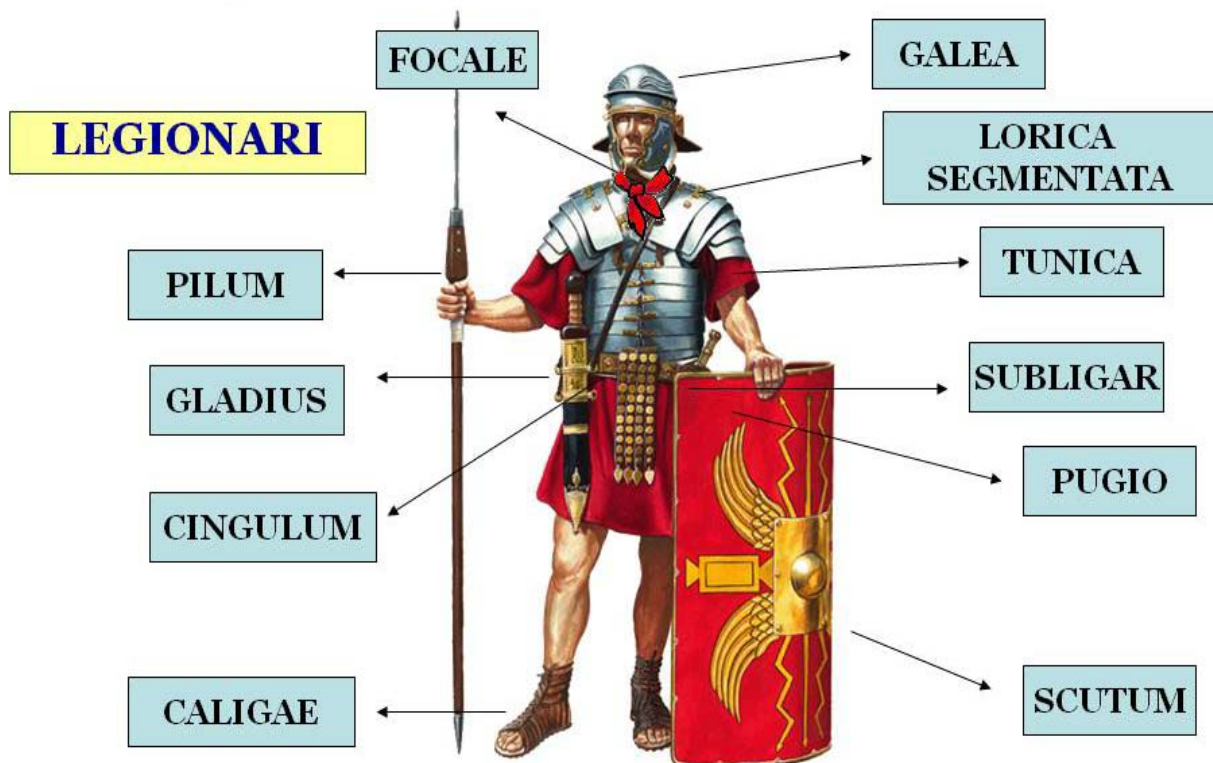
MILITARIA

ARMAMENT. ARMES OFENSIVES I DEFENSIVES

L'equip militar d'un legionari romà, encara que bàsicament era sempre el mateix, constava d'armes defensives i ofensives que van ser evolucionant al llarg de la història militar.

LA INFANTERIA

MILITARIA

1. ARMES DEFENSIVES

	<p>Gamberes (ocreae) de bronze. Durant la Monarquia duien gamberes en les dues cames els soldats de més poder adquisitiu. En la República, amb les reformes de Camil, només es duia una en la cama esquerra. Amb Marius, van desaparèixer excepte el centurió que portava dos. En l'Imperi, només les duien els alts càrrecs des del centurió per a dalt.</p>
	<p>La cuirassa (lorica) era la principal protecció corporal, encara que havien de protegir-se de les rascades del metall amb una peça encoixinada (<i>subarmalis</i>) i amb un mocador (<i>focale</i>). En la Monarquia es componia d'una protecció en forma de placa per al pit. En època de la República va passar a ser una cota de malla (<i>lorica hamata</i>) flexible i que s'ajustava al cos. Al començament de l'Imperi va ser substituïda per una armadura de plaques de ferro articulades i flexibles que absorbien els cops (<i>lorica segmentata</i>), unides per sivelles i corretges. Amb les anteriors trobem la <i>lorica squamata</i>, que era de menudes escates cosides a una tela.</p>
	<p>L'escut (scutum). Durant la marxa es cobria amb una coberta de cuir que podia estar decorada. En la Monarquia trobem el clipeus (90 cm de diàmetre), de forma circular o ovalat. En època republicana, la infanteria va abandonar el clipeus per a prendre un escut ovalat i convex de 120 x 75 cm. En el s. I a. de C. es va introduint l'escut rectangular cilíndric, amb <i>umbo</i> ovoide i emblemes diversos, principalment llamps. El seu ús es va generalitzar en l'Imperi, construït a partir d'una planxa de fusta, folrada de pell, rivetada de bronze i amb un <i>umbo</i> de ferro engruixat.</p>
	<p>El casc (galea o cassis), de bronze primer i més tard de ferro, amb protecció del darrere per al clatell i també per al rostre per ambdós costats. En la Monarquia trobem el casc bivalve fet de dues peces unides en el vèrtex superior i cascos d'una sola peça de forma ogival amb una vora superior per a posar el plomall. Durant la República es va emprar el casc <i>montefortino</i> que protegia les galtes i el clatell, amb una part sortint frontal i un punt d'ajustament per al plomall, encara que a la fi de la república es va generalitzar el tipus <i>Hagenau o coolus</i> semblança al montefortino amb guardes per a les galtes i el clatell més amples i la guarda del clatell amb forma horitzontal. En l'època Imperial tenim el <i>weisenau</i> o gàlic imperial amb una protecció per al clatell més gran i amb major decoració i</p>

MILITARIA

	nervadures de reforç per a absorbir els colps. Del s. II d. de C. data l'itàlic imperial, amb reforç creuat i major decoració que el gàlic.
--	---

2. ARMES OFENSIVES

	<p>L'espasa (<i>gladius</i>). Durant la Monarquia trobem dos tipus d'espases: una llarga i amb el fil que talla, però sense punta, i altra curta utilitzada com un matxet. Durant la República, a la fi del s. III a. de C. es va substituir l'espasa llarga per l'espasa ibèrica (<i>gladius hispaniensis</i>) de dues corts i punta afilada, que tenia 50 cms. (col·locada al principi a l'esquerra). Es guardaven en fundes de ferro o cuir amb un reforç de metall en la punta. Els infants la duïen a la dreta i oficials a l'esquerra. Dins del nou tipus de <i>gladius</i> va destacar el tipus <i>Magúncia</i> o <i>Mainz</i> (amb doble fil, una punta allargada (d'uns 20 cms), amb mànec d'os o fusta i corbada en el centre, de 40 a 55 cms. de longitud. En el s. I d. de C., durant l'Imperi, va ser substituïda per la de tipus pompeyana, amb fulla recta i punta més curta, doble fil. Amb uns 55 cms.</p>	
	<p>El punyal (<i>pugio</i>). S'emprava un punyal com arma curta que presentava una longitud de 25 a 35 cms, es guardaven en unes fundes molt decorades i es duïa en el costat esquerre.</p>	
	<p>El llança llancívola (<i>pilum</i>), feta de fusta i amb una punta metàl·lica. Aquestes dues peces s'unien amb un mecanisme que es trencava o doblegava després de xocar amb el seu objectiu impedit així que l'enemic poguera retornar-lo. El seu abast efectiu hagué de ser d'uns 15 mts. De l'època monàrquica no hi ha moltes dades, encara que possiblement fora d'invençió etrusca. Durant la República, més concretament amb Camil, els soldats duïen dues pila (u més pesat i altre més lleuger) i amb Marius es va introduir com una mica nou el mecanisme que tornava inservible l'arma una vegada llançada contra l'enemic. El <i>pilum</i> complet arribava a els 2,10-2,20 mts. El seu llançament era el pas previ a traure l'espasa de la beina i iniciar l'atac cos a cos. En l'Imperi, cap a començaments del segle II d. de C. es va introduir una bola de plom en la part mitja de l'arma per a reforçar el seu centre de gravetat.</p>	

MILITARIA

	<p>L' asta (hasta), arma amb un asta o pal llarg amb una extremitat de ferro punxegut. Al principi era un venable endurit al foc. Sabem que amb Servi Tuli es va introduir l' <i>hasta ferrata</i> i podia afegir-se-li una corretja per a imprimir un moviment giratori al ser llançat. Encara que el <i>pilum</i> va ser substituïnt a poc a poc a l' <i>hasta</i>, va seguir sent utilitzada per les tropes auxiliars.</p>	
	<p>Fona (funda) i bales de plom (glandes). Tampoc és un arma típica del legionari. Sabem que l'empraven tropes auxiliars i que entre elles van destacar els cèlebres foneders baleàrics. La fona es construïa de cuir, crinera o lli, mentre que els projectils estaven fets de cants rodats, o d'argila cuita que tenien la grandària d'un ou. Posteriorment es van emprar peces de plom o bronze, alguns d'ells amb inscripcions.</p>	
	<p>Fletxes (sagittae) i arc (arcus). Emprades en l'exèrcit, no pels legionaris sinó per grups especials d'arquers. L'arc utilitzat és el tipus compost, per la seua major potència d'abast, utilitzant-se en la seua fabricació banya i fusta.</p>	
	<p>Plumbata, es tracta d'uns dards emplomats, amb forma de fletxa i amb punta de ferro. Eren llançats amb la mà.</p>	
<p>La maça (clava). No és un arma regular en l'equip del legionari. Durant la Monarquia va ser utilitzada pels <i>accensi velati</i> que no podien comprar armes metàl·liques. En la República va ser emprada pels auxiliars, i durant l'Imperi es mantindrà el seu ús, fins al punt que en la columna de Trajà vam trobar relleus amb els soldats equipats amb maces cridats <i>clavatores</i>.</p>		
<p>Destral (securis). Al costat de la <i>clava</i>, eren utilitzades les destrals de pedra i després de bronze en l'exèrcit de Servio. Podien ser de un o de dos fils (<i>bipennes</i>) i estaven fetes de bronze. No es coneixen moltes dades sobre el seu ús i evolució en les fonts clàssiques.</p>		

MILITARIA

3. VESTIMENTA

- **Cingulum**, es tracta de cinturó realitzat amb cuir, sivelles i plaques decoratives, amb quatre o sis bandes a manera de protecció davantera, al mateix temps que provocava un so característic quan el soldat es llançava a la carrera.
- **Tunica**, vestit de màniga curta fins als genolls. Va evolucionar amb el temps. En l'època de la **Monarquia** no anaven uniformats, doncs cada soldat aportava el seu equip, però durant la **República i l'Imperi**, l'Estat proporcionava la túnica, de llana o lli (segons l'estació) i més llarga del tradicional encara que s'ajustava amb un cinturó. Solien ser de color roig o blanc (aquesta última per a càrrecs més elevats: tribuns, centurions, prefectes). Per a latituds més septentrionals, els legionaris duien **bracae** a manera de pantalons que portaven els gals. En el s. III d. de C. la túnica era de màniga llarga, ajustada al canell.
- **Sagum** i **paludamentum** eren capes militars de colors foscs i vermellosos. El **sagum** ho duien els legionaris i era més llarg que la túnica, subjectant-se amb una sivella, mentre que el **paludamentum** ho duien els generals, sent més llarg que el **sagum** i d'un color porpra.
- **Fascia ventralis**, faixa de tela que es posava sota cinturó i que podia utilitzar-se com butxaca.
- **Caliga**, calçat militar de cuir molt resistent i amb claus en la part inferior de la sola que es reemplaçaven pel desgast continu. En climes freds s'empraven amb mitjons de llana (**udones**).

MILITARIA

4. IMPEDIMENTA INDIVIDUAL. SARCINAE

Cada legionari duia els útils de campanya (**sarcinae**) suspesos en un pal (**furca**), en forma de creu, al que es lligava el **pilum**. Entre els útils que transportaven es trobaven: una falç, una serra, una cistella, un bec o piqueta (**dolabra**), un destreal, una cadena, entenimentades, un cassó (**trulleus**), una menuda marmita, així com altres eines per a tasques de campamentació, sense oblidar les provisions per a tres dies. També els útils per a l'afaitat i per a atendre menudes ferides, així com una cantimplora (**lagoena**). El pes de la impedimenta juntament amb el de l'armament podia sobrepassar els 30 quilos i amb tot açò un legionario podia recórrer vint quilòmetres al dia. Es creu que també transportaven dues estagues de fusta que servien com obstacle als enemics.

LA CAVALLERIA

1. ARMES DEFENSIVES

	<p>Elms, diferents als de la infanteria, cobrien les seues oïdes i galtes, encara que per a garantir una audició adequada es practicaven dos orificis en el casc. Duïen una guarda de clatell més estret i estaven decorats amb crestes o plomalls. Un tipus especial d'elm eren els de desfilada, de plata i molt decorats, encara que es completaven amb una màscara que s'acoblava a les faccions.</p>	
	<p>Armadura, de malla o d'escates. Des del segle II d. de C. tant, i per influència de tribus bàrbares, tant els cavalls com els genets anaven amb armadura (catafractarii).</p>	

MILITARIA

Escudo (*parma*), de fusta amb revestiment de cuir i forma oval. Era pla i amb sortint de ferro.

2. ARMES OFENSIVES

Espasa (*spatha*), amb fulla llarga (entre 65 i 90 cms.), plana, estreta (4,4 cms.) i acabada en punta. Es col·locava en el costat dret.

Llances i javelines: El tipus principal de llança era el ***contus***, d'uns 3,65 cms., sent un arma utilitzada més per a ferir de prop que per a llançar. També trobem referències a llances més curtes (***lancias pugnatorias***), juntament amb unes altres a manera de javelines per a llançar sobre l'enemic (***minores subarmales***) de menor dimensió.

3. ALTRES

Cadira de muntar i arnesos: la cadira de muntar es componia de quatre banyes, que subjectaven al genet (no havia estreps) i estava construïda en fusta, amb elements de cuir i apliques metàl·lics. Els cavalls anaven ferrats amb una espècie de calçat metàl·lic ("***soleae ferreae***") per a terrenys abruptes i trajectes curts.

MILITARIA

INFANTERÍA AUXILIAR

A l'època Imperial els auxiliars duïen cuirassa de malla més llarga, pantalons i escuts ovalats i rectes. Usaven llances o javelines, fones o arcs segons la categoria d'auxiliar. Els arquers duïen protectors de dits.

RANGS I OCUPACIONS MILITARS A L'EXÈRCIT ROMÀ

La jerarquització dels càrrecs militars es va formar durant l'època republicana. Durant la monarquia era el *rex*. En la República l'exèrcit estava sota el comandament de dos cònsols (dues legions per cònsol) cridats *praetores*. Si lluitaven les dues legions consulars juntes cada dia governava un d'ells. El procònsol manava l'exèrcit en la seua província. A l'Imperi, les províncies imperials (les menys romanitzades) estaven sota el control de l'emperador que delegava en llegats (*legati Augusti pro praetore*). I les consulars depenien del Senat que delegava en els procònsols.

A continuació veiem els diferents comandaments directes sobre una legió.

REPÚBLICA

CÀRRECS	FUNCIÓ	TAREES	NOMBRE	DISTINTIU
Tribú militar (<i>tribuni militum</i>) *Solien ser joves aristòcrates	Oficial amb comandament directe sobre una legió sota el control del cònsol. Els 24 tribuns (de les 4 legions) elegits pels comicis tributs, és a dir, pel poble.	<u>ADMINISTRATIVES:</u> llistes de soldats, llicències, permisos, aprovisionament, ferits i malalts <u>MILITARS:</u> anar al capdavant de la legió en la batalla, llocs de guàrdia, vigilar sentinelles, consells de guerra, formar els reclutes i prendre'ls el jurament.	24 per als dos exèrcits consulars. 6 per legió (5 eqüestre = tribuni angusticlavi + 1 senatorial = tribunus laticlavus)	Túnica curta blanca, <i>subarmalis, paludamentum</i> sense color definit (principalment vermella o blanca amb la franja porpra), casc àtic amb plomall longitudinal, cuirassa anatòmica curta per poder cavalcar. Potser porten grebas
A finals de la República				
Legati *Rang senatorial **Càrrec excepcional	Oficial que dirigeix una legió, escollit pel cònsol o cap de l'exèrcit en lloc dels tribuns	Les mateixes funcions que els tribuns	1 per legió o diverses	La mateixa indumentària que els tribuns, però eren reconeixibles per la seua inconfusible paludamentum. Portaven perones, els típics sabates negres dels senadors.
Praefecti sociorum	Oficials de les tropes aliades	Organitzen els aliats: infanteria i cavalleria	3 x legió = 12	Sense informació concreta
Centurio * És un professional, elegit pel tribú	Oficial al comandament d'una centúria d'infanteria	Nomenava els oficials inferiors, designa soldat de guàrdia, vigila els campaments, màquines de guerra, disciplina, ...	Aproximadament 60 per legió El centurió de la 1ª cohort = Primuspilus (el més veterà i el de més alt rang. Amb molts privilegis)	El mateix que el del legionari, llevat que portava l'espasa al costat esquerre, un plomall transversal, túnica vermella, gamberes de metall i un sarment de vinya (<i>vitis</i>).

MILITARIA

Decurio	Oficial al comandament de la cavalleria	Envia d'una Turma (32 soldats), per sota del praefectus	3 decuriones assistits pel seu ajudant (optio)	
Al mateix nivell que el centurió Signifer	Suboficial que porta el signum o estendard del manipul.	Tenir cura de l'estendard	1 per manipul	Túnica, hamata, casc recobert amb pell de llop o lleó, cingulum, gladius, scutum petit, caligae, estendard.
El signifer més destacat era el Aquilifer	Portador de l'Aquila: àguila com a símbol sagrat relacionat amb Júpiter.	Tenir cura del Aquila	1 per legió	
Vexillarius	Portador del vexillum o bandera amb el número i el nom de la legió	Tenir cura del vexillum	1 per legió	
Optio *sota les ordres del centurió	Suboficial, ajudant del centurió.	Enviar xicotets grups de tropa i descàrrega de tasques al centurió com en la instrucció militar.	1 per centúria	Portava un pal (hastile) amb el qual mantenia a la fila al legionari. Casc amb plomall transversal.
Tesserarius *un suboficial per sota del centurió	Rep el sant i senya dels caps	Lliurament amb una tésera el sant i senya del dia.	1 <i>tesserarius</i> per centúria	Sense informació precisa, però després d'observar una estela funerària se li amb la mateixa indumentària que un legionari.
Aeneatores: Cornicen, Tubicen i bucinator	Portador del cornu, tuba o bucina, instruments amb els quals es transmetien les ordres de comandament durant el combat.	Donar ordres amb l'instrument	Probablement 1 per manipul	ca, hamata, casc recobert amb pell d'ós o llop, <i>cingulum, gladius, caligae, cornu, tuba o bucina</i>
Sagittarius	Arquer	Debilitar les files enemigues	Indeterminat. Tropes auxiliars 300 per legió (¿)	lorica d'escates, gladius, túnica més llarga, Pugio, arc, braçalet cuir, mocador al coll, carcaix, casc, protector dits
Funditor	foner	Debilitar les files enemigues	Indeterminat. Tropes auxiliars 300 per legió (¿)	Túnica, bossa per projectils (glands), fonda.
Velites	Soldats d'infanteria lleugera	Escaramusses	1200 homes per legió encara que els seus funcions van ser passades a les tropes auxiliars des Mari	dues javelines, gladius, cingulum, escut rodó o parma, casc i recobriment de pell de llop
Eques alaris	Genets pertanyent a la cavalleria.	Lluitar a cavall, moviments envoltants, persecució de l'enemic en fugida.	300 homes que formen una ala de cavalleria, dividida en turmes. Amb el temps van ser substituïts per cavalleria aliada o auxilia	<i>parma, montefortino</i> , cota malla o escates, spatha, contus o llança, cadira de muntar.
Miles/Legionarius Legionari	Soldat d'infanteria de l'exèrcit romà.	Lluites cos a cos	categories: miles gregarius: soldat ordinari. miles immunis: soldat amb alguns privilegis, per es considerat un especialista, com no netejar latrines de fer les guàrdies i imaginàries	casc, cuirassa, escut, gladius, pilum, pugio, caligae, túnica vermella o blanca, sagum, impedimenta, cingulum

MILITARIA

IMPERI

A l' Imperi, es mantenen els mateixos càrrecs que en la república estalvi amb aquestes excepcions:

CÀRRECS	FUNCIO	TAREES	NOMBRE	DISTINTIU
Legati legionis *Rang senatorial	Comandant de la legió	Dirigir la legió	1 per legió	La mateixa indumentària que els tribuns, però eren reconeixibles pel paludamentum.
Tribunus laticlavius *Jove d'orige senatorial	Segon al comandament	Tasques administratives i militars (anar al capdavant de la legió, en la batalla, llocs de guàrdia, vigilar sentinelles, consells de guerra, formar els reclutes i prendre'ls el jurament)	1 per legió (<i>tribunus laticlavius</i>)	Túnica blanca dels senadors, subarmalis, paludamentum sense color definit (principalment vermella o blanca amb la franja porpra), casc àtic amb plomall longitudinal, cuirassa anatòmica.
Tribuni angusticlavii *Oficials experimentats en batalles	Els 24 tribuns (de les 4 legions) elegits pels comicis tributs. Comandant de campament. Tercer al càrrec Portador de la imago o imatge de l'emperador per al culte		5 d'orige eqüestre (<i>tribuni angusticlavii</i>)	
Praefectus castrorum *centurió amb experiència	Comandant de campament. Tercer al càrrec	Responsable del relatiu al campament. Durant una batalla, queda al campament amb la reserva	Solien ser centurions <i>primipili</i> . 1 per legió	Túnica blanca. Equip d'oficial.
Imaginifer *rang similar a l' <i>aquilifer</i>	Portador imago (imatge de l'emperador per al culte)	Culte imperial	1 per legió	Equip de legionari amb escut circular i pell d'ós sobre el casc.

STIPENDIUM O SALARIUM

Fins que l'exèrcit es va fer professional els soldats no rebien un sou regulat. A aquest sou se li cridava **stipendium** i variava en funció al temps de permanència en el cos i grau. Els soldats guardaven els seus diners en uns braçalets especials.

A l'època d'August els soldats rebien la seua paga tres vegades a l'any, al començament del quadrimestre (gener, maig i setembre), encara que amb la retenció corresponent per alimentació i vestit). A més del *stipendium*, l'emperador podia fer lliurament de *donativa* procedent de botins per a guanyar-se la fidelitat dels soldats. El **botí** (*praeda o manubiae*), durant la república, pertanyia a l'erari públic, però amb el temps el general victoriós disposava d'ell. El fer-se amb una part del botí aquest era un important al·licient per al soldat i els oficials estimulaven aquest aspecte per a augmentar el seu combativitat. Molts militars ingressaven els seus diners en un compte (*seposita*) que era obligatori per a quan es retiraren o per al seu soterrament. Plini esmenta la paraula salari (*salarium*) amb el servei civil i militar, pel que se suposa que al principi la sal, imprescindible per a un soldat, podria haver tingut a veure amb la paga que rebien (Plini, *HN*, 31, 89)

EN TEMPS DE...	LEGIONARI	PRETORIÀ	CENTURIÓ	PRAEFECTUS CASTRORUM
POLIBI	2 ÒBOLS DIA	-----	4 ÒBOLS DIA	-----
REPÚBLICA	75 DENARIS A L'ANY	125 DENARIS A L'ANY	-----	-----
CÉSAR	150 DENARIS A L'ANY	250 DENARIS A L'ANY	-----	-----
AUGUST	225 DENARIS A L'ANY	750 DENARIS A L'ANY	2.500 DENARIS A L'ANY	60.000 SESTERCIS A L'ANY
DOMICIÀ	300 DENARIS A L'ANY+ DONATIUS	1000 DENARIS A L'ANY	5000 DENARIS A L'ANY	80.000 SESTERCIS A L'ANY
CÒMMODE	375 DENARIS A L'ANY	1.250 DENARIS A L'ANY	6.250 DENARIS A L'ANY	100.000 SESTERCIS A L'ANY
SEPTIMI SEVER	500 DENARIS A L'ANY	1.700 DENARIS A L'ANY	-----	-----
CARACAL·LA	750 DENARIS A L'ANY	2.500 DENARIS A L'ANY	-----	-----

MILITARIA

Les tropes auxiliars sembla que en època republicana no cobraven paga, encara que se'ls abonava l'import de les armes, bagatges i queviures.

Els cavallers rebien una paga més elevada, per al cost del farratge del seu cavall.

*A manera de comparança en l'Edicte de Dioclecià (301 d.C) un mestre de retòrica per alumne cobrava al mes 250 denaris, el que ens mostra que la paga no era molt elevada.

CASTRAMENTATIO. CAMPAMENTACIÓ

Una legió que avançava per territori enemic havia de construir un nou campament cada nit per a prevenir-se davant un atac per sorpresa. Fins a tal punt açò era així que, de vegades, els autors romans (com Juli Cèsar) al·ludien als campaments que havien d'alçar-se entre un lloc i altre com una manera d'establir la distància. Encara que molts van ser construïts amb caràcter temporal, al final van quedar com assentaments permanents. Als campaments més menuts se'ls cridava *castellum*, que és el diminutiu de *castrum*, fets de terra, encara que si eren de pedra se'ls cridaven *castella murata*.

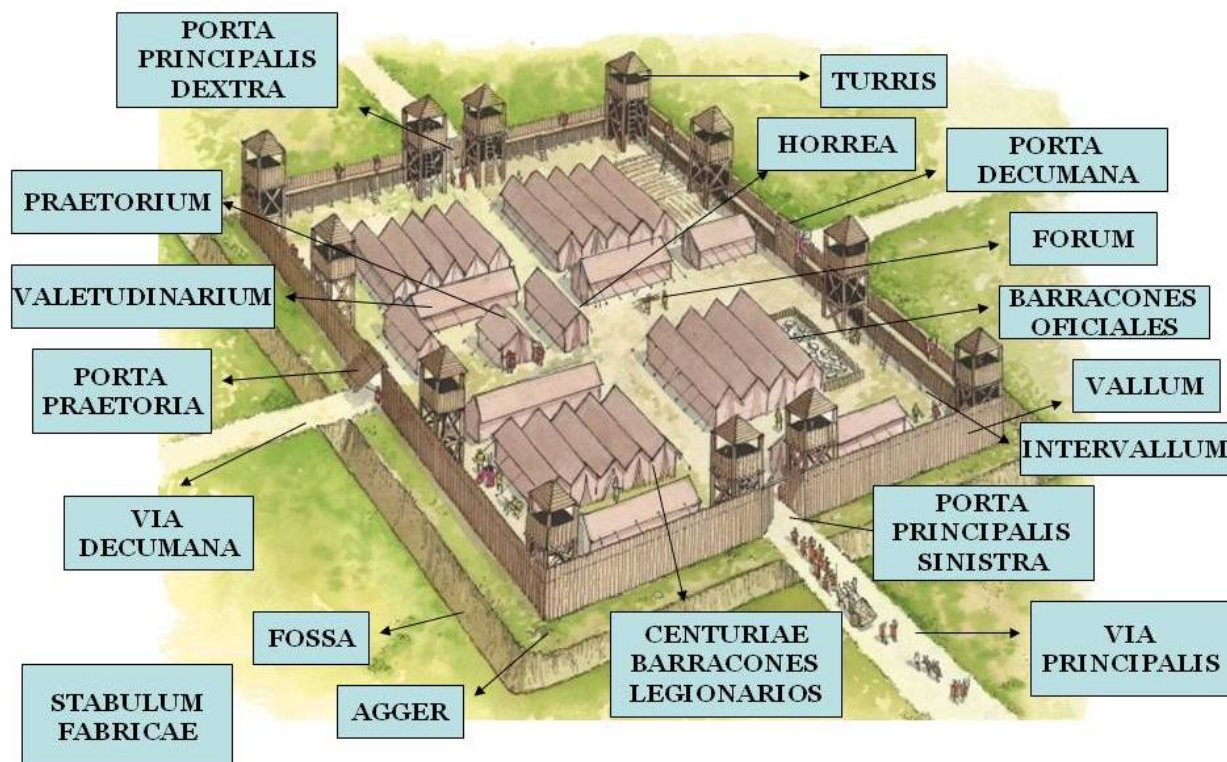
Tot exèrcit duia el bagatge necessari per a alçar un campament en el menor temps possible, unes dues o tres hores, gràcies a que cada soldat tenia el seu lloc fix assignat i sabia que havia de fer quan s'ordenava l'aixecament d'un campament

CAMPAMENTS PROVISIONALS	CAMPAMENTS ESTABLES
<ul style="list-style-type: none">• Construïts diàriament• Amb estructura fixa• Amb estaves com a mur de protecció• Amb tendes de cuir	<ul style="list-style-type: none">• Molts campaments seran futures ciutats• Amb estructura fixa• Construïts de pedra o fusta.• Amb torres de vigilància

PARTS DEL CAMPAMENT

En la seua construcció poden distingir diverses parts:

PROCÉS DE CONSTRUCCIÓ D'UN CAMPAMENT

1. Els exploradors i els centurions triaven **el lloc convenient**.
2. Es **mesurava l'extensió necessària** (*castra metiri*), un espai quadrangular i simètrica, marcant la ubicació exacta del pretori amb un estendard.
3. Amb la groma, des del pretori, el tribú amb un àgur **marcava el perímetre** i les diferents seccions amb banderes de color porpra menys la del cònsol que era blanca.
4. En aquest moment començava **l'aixecament**, *castra munire*, gràcies al fet que cada legionari sabia la seua missió.
5. Es començava per cavar una rasa, **fossa** (d'uns 3,5 metres d'amplada per 2,5 metres de profunditat), col·locant la terra remoguda en forma de terraplè, **agger**, defensiu al llarg de tot el perímetre, de poc més de un metre d'alçada, sobre el qual s'aixecava una palissada o parapet de fusta conegut com **vallum**.
6. Les portes i les vores de l'vallum es feien més **fortificades**.

MILITARIA

7. A l'interior de l'àrea delimitada es traçava el recorregut de dues vies perpendiculars: la **via principalis** i la **via decumana**, col·locant la tenda del cap militar, el *praetorium*, a la confluència d'aquests dos carrers, i al seu voltant s'aixecaven les tendes dels oficials en ordre de jerarquia, deixant un espai lliure perquè el cap militar pogués arengar les tropes, el fòrum. També hi eren al costat del pretori els altars i les imatges dels déus (*aedes o sacellum*) on es guardaven els estendards de la legió, *vexilla i aquila*.
8. Les **tendes de les tropes** s'aixecaven al llarg de l'espai delimitat, encara que com a mesura de precaució es deixava lliure un espai d'uns 60 metres des de la estacada, conegut com *intervallum*. S'allotjaven en tendes amb capacitat per a vuit homes (*contubernium*).
9. Cada campament disposava de **quatre portes** corresponent a les dues vies assenyalades. A la *via principalis* corresponien la *porta principalis dextra* i la *porta principalis sinistra*, mentre que a la *via decumana*, la *porta decumana* i la *porta praetoria*, anomenada així per la seua proximitat a la tenda del cap militar.

FUNCIONAMENT DEL CAMPAMENT

En posar-se el sol, el tribú, encara que també podien fer-ho els cònsols, donava a un soldat, que per aquesta funció rebia el nom de **tesserarius** la consigna del dia escrita en una tauleta de fusta (*tabella cerata*) perquè la duguera al seu manípul o turma. Posteriorment, es lliurava davant de testimonis la *tabella cerata* al cap de l'manípul següent, així donava la volta al campament.

A aquesta tauleta calia anar afegint-li una marca que indicara que s'havia rebut, l'últim tornava el lliurat al tribú per constatar que havia arribat a tots. Dos exemples de contrasenyes abans de la batalla de Farsàlia van ser: "*Venus la que atorga la victòria*" (Cèsar), i "*Hèrcules, el mai vençut*" (Pompeu). La vigilància diürna es repartia en dos *excubiae* de sis hores i la nocturna de quatre *vigiliae* de tres hores.

El canvi de guàrdia el marcava el primipilus amb una *bucina*.

MILITARIA

TENDES DEL CAMPAMENT

Totes eren iguals excepte la del pretori que era més gran i més luxosa. Eren de pell de cabra (romandre al campament es deia: *sub pellibus esse*). Anomanades *papilio* per recordar a les ales de les papallones quan tenien les portes obertes. Les lones de les parets cobreixen uns llistons que servien per aixecar les botigues. En els campaments

hi havia també un *valetudinarium* o infermeria, uns tallers o *fabrica*, un *veterinarium* o infermeria animals.

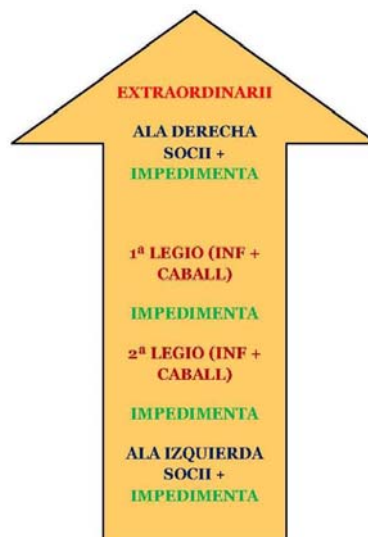
El campament s'aixecava en escoltar tres senyals amb el nom de *vasa colligere*:

1. Recollir les botigues amb gran celeritat i les plegaven sempre començant per la del general i les dels tribuns.
2. Després carregar sobre els carros o els animals de càrrega.
3. Començar la marxa. Entre la 2^a i 3ª senyal s'alineen al costat del seu signum, de manera que es forma el *agmen*.

EXÈRCIT EN MARXA

Les campanyes es duïen a terme de primavera a principis de la tardor, ja que el clima condicionava la marxa i el subministrament d'aliments. Així s'explica que en un principi l'any romà començava en el mes de març, d'altra banda, era el mes dedicat al déu Mart.

Es calcula que el legionari romà realitzava cada dia, a l'alba, una marxa de 20 a 25 kms. - *iustum iter*-, encara que en cas de pressa, s'anava a marxes forçades-*magnis itineribus*-, que podien arribar als 50 km. Generalment l'exèrcit avançava en columna-*agmen*-. Des de l'època de la República són coneguts dos tipus de marxa: **agmen pilatum i agmen quadratum**.

- **Agmen pilatum.** En aquesta formació l'exèrcit està disposat en columna. Marxen en primer lloc els *extraordinarii*, o tropes aliades d'elit. Segueixen a aquests l'ala dreta dels *socii* i la *impedimenta* d'aquests, darrere. Després, les dues legions, cadascuna de les quals porta darrere la seua *impedimenta*. A continuació, l'ala esquerra dels *socii*, amb la seua *impedimenta*. Darrere les

MILITARIA

atzembles amb l'equipatge de l'exèrcit, protegides per una part de la cavalleria, ja que la resta marxa amb les unitats d'infanteria, a les quals està unida. És una formació vulnerable davant d'un atac enemic per la seua longitud.

- **Agmen quadratum o triple columna.** Aquesta formació s'utilitzava quan hi havia perill d'un atac enemic. No obstant això, no està molt clara la disposició exacta de les unitats en aquest ordre de marxa. La *impedimenta* va entre les legions, si no se sap per on van a atacar, si l'enemic ataca per un flanc, la *impedimenta* es col·loca al costat oposat. Cada legió es dividia en tres columnes per cohorts.

Disposició de les cohorts en marxa	En ordre de batalla (<i>Triplex acies</i>)
4 2 1	4 3 2 1
3 6 5	7 6 5
7 9 8	10 9 8
10	

Altres tipus de formació són:

- **Agmen munitum.** Es caracteritza perquè la *impedimenta* aniria flanquejada per les legions, i l'avantguarda i rereguarda estarien protegides pels *socii i auxilia* i la cavalleria.
- **Orbis o cercle.** De vegades, quan s'esperaven atacs per múltiples fronts, es formava l'*orbis*, una formació rodona amb més o menys regularitat, deixant a l'interior els bagatges. Es reservava per a les retirades: caps i *impedimenta* al centre.

MILITARIA

EQUIPATGE DE L' EXÈRCIT, BAGATGE O IMPEDIMENTA

- Tendes de campanya que porten els animals de càrrega.
- Vitualles, tonells amb líquids: aigua, vi, vinagre, oli, etc.
- Armes de recanvi.
- Màquines de guerra amb les seves municions.
- Material per als pontoners, fusters i ferrers.
- Medicines
- Ferits i malalts
- Presoners i botí.
- Carros i atzembra amb diners i objectes per pagar als legionaris.
- Comerciants, concubines, cortesanes, fills, ...
- Animals de càrrega: cavalls, mules, ases. Cada 10 soldats els corresponia un cavall de càrrega o mula, per tant uns 600 animals.
- Ajudants: cuiners, mulers, llenyataires, esclaus, servents, ...

INTELIGÈNCIA MILITAR A L' EXÈRCIT ROMÀ.

Espies i missatgers són citats per Livi com existents des de temps molt primerencs en la història de Roma. Els vocables llatins **EXPLORATORES I SPECULATORES** són esmentats habitualment en els estudis sobre el tema com a termes equivalents, encara que en realitat no ho siguen.

- a) Els **exploratores** responien al que entenem avui per patrulles de reconeixement, generalment de cavalleria per temptejar el terreny i informar sobre la posició de l'enemic i permetre un avanç de l'exèrcit amb més seguretat.
- b) Els **speculatores** equivaldrien més al que entenem per intel·ligència militar. Portaven a terme les seues missions d'espionatge des de llocs fixos d'observació i els veiem esmentats per Cèsar, Suetoni i Tàcit en les seues obres. Treballaven sols o en parelles en territori enemic, des de llocs fixos d'observació. Pel que sembla sota August cada legió comptava amb els seus corresponents *speculatores*.

PROELIA. TÈCNIQUES D'ATAC I DEFENSA

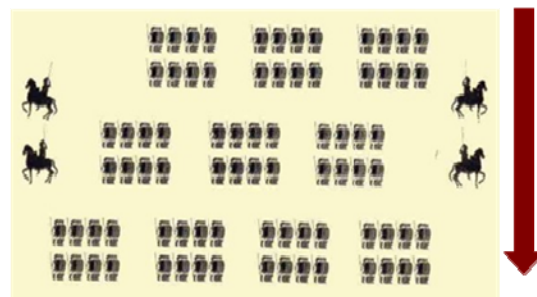
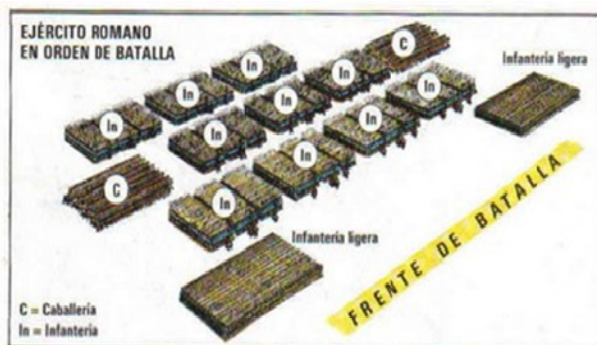
La forma de combatre no era complicada, encara que si estava més desenvolupada que la que trobem en el món grec.

EXÈRCIT EN ORDRE DE BATALLA (ACIES)

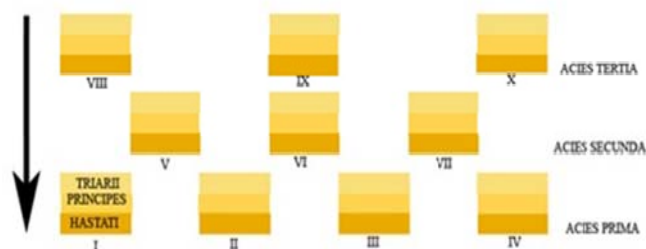
Les batalles es planejaven al moment, segons la topografia, el temps, enemics, etc.

Després d'escoltar l'ordre d'atac, les files avançaven cap a l'enemic fins a uns 20 o 25 metres, s'aturaven per llançar fletxes i javelines amb les de semblar el desordre i produir les primeres baixes en l'enemic, per després treure l'espasa (el famós *gladius hispaniensis*) i llançar-directament al combat cos a cos.

Com ordre de batalla (*acies*), i com a norma general, la infanteria legionària es col·locava en el centre, els aliats o auxiliars (lleugerament armats) als costats (les ales de l'exèrcit) i la cavalleria en els extrems. La unitat tàctica de combat (el conjunt de soldats més utilitzats per a moviments d'atac a les tropes enemigues) també va ser sofrint canvis al llarg de la història romana: la **centúria** (al principi de 100 membres, més tard de 60 a 80 homes), després el **manípul** (dues centúries, 120 homes) i posteriorment la **cohòrt** (tres manípuls 360 homes, integrant un *hastati*, un altre de *princeps* i un tercer de *triarii*).

TRIPLEX ACIES TRESBOLILLO

MILITARIA

Segons l'ordre de combat adoptat en l'anomenat **triplex acies** (veure quadre anterior) les cohorts de la primera línia eren ràpidament substituïdes pel relleu de les tropes de la segona línia que passaven a través dels buits que permetia la disposició al portell (alternant espais lliures i ocupats).

De vegades aquesta *triplex acies*, es podia transformar en *duplex* (6 primera fila i 4 darrere en *tresbolillo*).

Igualment, la legió sorprenia per la seua rapidesa a adoptar formacions d'atac originals com, per exemple, el **cuneus** (disposició en forma de triangle per introduir-se entre les tropes enemigues. Anomenada pels soldats *caput porcinum* o la cèlebre **testudo** (tortuga) a la que les tropes romans es cobrien amb els seus enormes escuts rectangulars pels costats i per la part superior formant una closca inexpugnable.

DESENVOLUPAMENT DE L' ATAC

Enviament **d'espies per vigilar l'enemic.**

Cohortatio o **arenca del general.**

Signum dare, el general dóna el senyal d'atac: el *classicum* o estrèpit de tots els instruments al mateix temps o un senyal òptica: hissar l'estendard, senyals amb foc.

Comença l'atac amb **escaramusses**, la cavalleria i després les legions tot en quatre temps:

a) *clamore sublato*: **crits de guerra.**

b) *concursum*: acostar-se corrent fins a una distància per **llançar venablos i dards**. L'atac es podia produir sense parar el *concursum*, així havien alinear-se seguint algunes normes (*cuneus*, *orbis* [en forma de cercle], *globus* o *drungi* [escamots de pocs soldats que provoquen als enemics i els fan tornar], *frons* [atacar l'enemic formant un rectangle allargat], *forfices* [atac en forma de tenalles o tisoires, utilitzat per defensar-se del *cuneus*, atacant pels costats i tancant les tenalles], *serra* [o línia serrada de batalla "*serra proeliarii*" formada per uns soldats experimentats alineats, ...)

c) **Llançament de pila**. Aquest pas de vegades no es produeix per falta de temps.

d) **Combat cos a cos.**

SETGES I POLIORCÈTICA. MÀQUINES DE GUERRA

Els romans van ser gent molt destres en el setge de ciutats, per al que havien desenvolupat una sèrie de tècniques d'assalt, així com una notable enginyeria militar pel que fa a màquines de guerra. De vegades la maquinària de setge era construïda *in situ*.

TÈCNIQUES DE SETGE

- a) **Bloqueig (*obsessio/obsidio*)**: deixar incomunicada o voltada una ciutat perquè es rendisca en no poder subsistir. Es tractava d'un setge a llarg termini i que podia durar anys. Consistia en la construcció de fossats, parapets i trinxeres, envoltant la ciutat. Dos cèlebres exemples de bloqueig van ser els de Numància amb Escipió i Alesia amb Cèsar. Per complementar el bloqueig de la plaça assetjada es construeix una *contravallum* exterior perquè no reba queviures ni auxiliis de fora.
- b) **Atac** o setge per les armes. tipus:
- **Ràpid**, segons la marxa, ***oppugnatio repentina*** o *ex itinere oppugnatio*. Ací és important el factor sorpresa.
 - **Prolongat**, ***oppugnatio longinqua obsidio***. Aquest sistema requeria d'un estudi del terreny que envoltava la ciutat i la construcció d'un campament. També es portaven a terme obres de setge com un terraplè per col·locar-hi les màquines de guerra. Per construir el *agger* es començava per la part més allunyada i els seus constructors havien de ser especialment curosos per protegir-se dels dards o pedres llançats des de les muralles pels defensors de la ciutat. En casos excepcionals podien construir galeries per protegir els soldats i així accedir a les muralles.
- c) Seguint Filó (*Atac a les places*, 375) **corrompre els generals enemics** amb recompenses i diners.
- d) Si el sistema anterior es considerava immoral s'acudia a la ***devotio*** o consagració de la ciutat als déus infernals, invocant els déus de la ciutat assetjada i pregant-los que abandonaren la ciutat i marxaren a Roma. El general havia de dur a terme un ritual d'invocació després del sacrifici reglamentari.

MILITARIA

PRINCIPALS MÀQUINES DE GUERRA

	<p>Turris: es tractava d'unes torres mòbils de fusta, de tres pisos, muntades sobre una plataforma i utilitzades per assaltar una plaça fortificada. Constava d'un pont llevadís que permetia accedir a la muralla de l'enemic. Al primer pis anaven els soldats que maniobraven l'estructura i que manejaven l'ariet. En el segon i tercer pis s'amagaven els soldats que anaven a prendre la plaça. Per protegir-se del foc empraven pells fresques o sacs mullats.</p>
	<p>Testudo: consistia en una protecció que feien els soldats amb els seus escuts al aproximar-se a les muralles enemigues com si fora de closca de tortuga presentava una inclinació cap endavant perquè relliscaren els dards.</p>
	<p>Vinea: era una espècie de barraca mòbil de fusta, coberta de pells fresques o sacs mullats per protegir-se del foc. En ella es protegien els soldats dels dards i foc de l'enemic quan avançaven cap als murs d'una ciutat.</p>
	<p>Aries o ariet: era un tronc rematat en una peça de ferro en forma de cap de moltó, utilitzat per enderrocar portes de ciutats assetjades. Era transportat per 4, 6 o 8 homes.</p>
	<p>Catapulta: màquina de guerra per llançar grans fletxes contra l'enemic. La distància d'abast seria d'uns 1000 passos. *Alguns autors clàssics afirmen que servien per llançar pedres.</p>
	<p>Ballista: màquina de guerra per llançar grans pedres contra l'enemic. La distància d'abast seria d'uns 750 passos. *Alguns autors clàssics afirmen que servien per llançar fletxes.</p>
	<p>Scorpio: màquina de guerra per llançar fletxes d'uns 70 cm. Era com una petita catapulta.</p>
	<p>Onager: màquina de guerra per llançar pedres o projectils de metall (<i>glandes</i>) contra l'enemic. Presentava un braç on es col·locava el projectil a la manera d'una <i>funda</i>.</p>
<p>Cuniculi: eren galeries subterrànies utilitzades per accedir a l'interior de les ciutats enemigues.</p>	

MILITARIA

SISTEMES DE COMUNICACIÓ

Un comandant romà des d'un turó podia adonar-se dels circumstàncies d'una batalla en marxa i enviar per una sèrie de mecanismes seues ordres:

- a) **SISTEMA DE MISSATGERS PER RELLEUS DE CAVALLS O CORREDORS.** Preferentment, quan la distància era més llarga, el relleu de cavalls, gràcies a l'existència d'una sèrie de estacions de relleu (*mutationes*), sent la velocitat variable, encara que Suetoni ens diu en tractar de la vida de Cèsar que ell arribava normalment abans que els missatgers que havia enviat per davant.
- b) **MITJANÇANT COLOMS MISSATGERS.** El missatge, segons Frontinus, *Strategemata* III, era lligat al coll del colom.

- c) **PER FOC O SENYALS DE FUM.** Gràcies a autors com Cèsar i Vegeti coneixem que aquests sistemes eren utilitzats per l'exèrcit romà. Així sabem que a la guerra de les Gàl·lies (llibre II, 33) la tercera guàrdia va anunciar amb senyals de foc l'atac dels gals.

- d) **HELIÒGRAF.** Sabem que en el 37 dC, sota Tiberi, van ser transmeses senyals a través del reflex dels raigs de sol per mitjà de metall polit per donar instruccions des del seu retir en Capri, encara que no tenim el codi que utilitzarien.

- e) **UN PRIMITIU TELÈGRAF.** Al segle IV a.C. Polibi (Llibre X. 44) atribueix a Enees el Tàctic un sistema que segons els historiadors va ser inventat pels cartaginesos. Consistia en dos gots cilíndrics exactament iguals (transmissor i receptor) col·locats en dos turons distants i units per mitjà d'un tub. Omplint amb aigua un got, un flotador amb un indicador sobresortia del vas fins a un cert signe. En ser vasos comunicants, l'altre flotador, en la "estació receptora" marcava el mateix. El començament i fi de la transmissió s'anunciava mitjançant agitació d'una bandera o torxa.

MILITARIA

f) **MITJANÇANT TABLILLAS ALFABÈTIC.** També Polibi (Llibre X. 45) ens descriu un sistema basat en l'ús de torxes i tauletes alfabètiques que haurien d'estar disposades en 5 grups ordenats de 5 lletres cadascun en tauletes. L'emissor havia aixecar amb la mà esquerra una torxa que havia de ser resposta per una altra del receptor. A continuació amb la mà esquerra s'aixecava la torxa per part de l'emissor un nombre de vegades equivalent al nombre de la tauleta on estigués la lletra que volia indicar. En aquest moment amb la mà dreta es tornava a aixecar la torxa les vegades necessàries per marcar l'ordre de la lletra, i així successivament.

g) XIFRAT MONOALFABÈTIC DE CÉSAR

El primer sistema criptogràfic com a tal conegut es deu a Juli Cèsar, a qui es deuen un sistema per enviar missatges secrets durant les seues campanyes militars sense que el descobrissin els altres. El seu sistema consistia a reemplaçar en el missatge a enviar cada lletra per la situada tres posicions per davant en l'alfabet llatí.

En el nostre alfabet actual tindriem la següent taula d'equivalències:

A	B	C	D	E	F	G	H	I	J	K	L	M	N	Ñ	O	P	Q	R	S	T	U	V	W	X	Y	Z
D	E	F	G	H	I	J	K	L	M	N	Ñ	O	P	Q	R	S	T	U	V	W	X	Y	Z	A	B	C

Així doncs, la lletra A es convertia en D, la B, en E, la C, en F i així successivament. El mateix passava al final de l'alfabet, és a dir, la X seria una A, la I una B i la Z una C.

Cèsar va enviar també missatges en grec.

RECLUTAMENT, INSTRUCCIÓ I LLICENCIAMENT

RECLUTAMENT

El reclutament va canviar al llarg de la història. **Durant la Monarquia i part de la República** el sistema de reclutament es basava en el cens. Després de la batalla tornaven a les seues tasques quotidianes, ja que es tractava d'un exèrcit de ciutadans (*cives et militis*). La distribució solia ser: pobres en la marina, rics en cavalleria i els altres en infanteria. No obstant això, a partir de Mari es va promocionar un exèrcit gairebé professional en admetre els pobres en l'exèrcit a canvi d'una paga. Al principi s'enganxaven per 20 anys on podien ascendir i promocionar. En el trànsit de la **república** a l'Imperi, els soldats comencen a acostumar-se a rebre la paga del general (el cas de Cèsar) i, per tant, la seua lleialtat a l'estat queda ja en dubte. **Durant l'Imperi**, la major part dels reclutes eren voluntaris, encara que legalment durant el Principat tots els ciutadans estaven obligats al servei militar. August només va dur a terme

MILITARIA

reclutaments obligatoris (*dilectus*) després dels desastres militars en Panonia (6 dC) i Germania (9 dC). Fora d'Itàlia es feien lleves per constituir forces auxiliars, prometenent la ciutadania i una parcel·la de terra en acabar el seu període de servei (entre 20 i 25 anys).

PROCEDIMENT D' ALLISTAMENT.

REQUISITS LEGALS I FÍSICS

PROCÉS

- **SER CIUTADÀ ROMÀ.**
- **ESTAR CENSAT AMB CERTIFICAT DE BONA CONDUCTA.**
- **SER FADRÍ.**
- **TENIR ENTRE 16 I 20 ANYS.**
- **ESTATURA MÍNIMA DE 1,70 mts SI ERA UN RECLUTA PER 1ª COHORT. 1,65 mts PER A LA RESTA.**
- **NO ESTAR GROS I TENIR MASSA MUSCULAR.**
- **SUPERAR ALGUNES PROVES FÍSQUES.**

- **PROBATIO**= examen mèdic.
- **SACRAMENTUM**= presa de jurament i lliurament del *signaculum*.
- **VIATICUM**= Enviament a la unitat militar corresponent i a la seua centúria.

L'equip militar anava a càrrec del recluta, de manera que tindria tota la cura possible en conservar el millor possible.

ENTRENAMENT.

Abans de convertir-se en soldats (*milites*) havien de superar un període d'instrucció de 4 mesos, en què es practicava amb armament simulat de fusta però més pesat per enfortir els braços. Vegeci diu que havien de caminar 20 milles romanes en 5 hores a pas normal i 24 milles a pas lleuger. També es practicava la carrera i el salt... portant tot l'equip damunt, a més de saber muntar a cavall i nadar, i aixecar i desmuntar

amb la major rapidesa possible el campament.

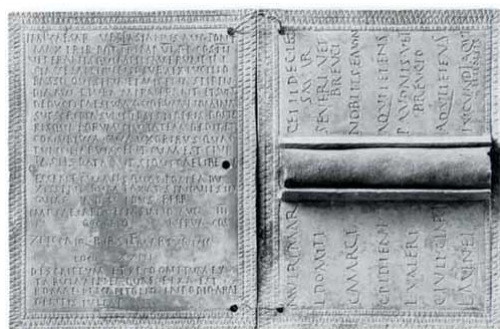

MILITARIA

LLICENCIAMENT I DIPLOMA MILITAR

Des que l'exèrcit es va fer professional, després d'uns 25 anys de servei, el soldat podia ser llicenciat i passar a ser veterania, rebent la *honestia missio* (llicenciament amb honor). Els llicenciats abans d'hora per malaltia (*missio causaria*) no rebien el títol de veterà, encara que sense cap recompensa pels seus serveis. Pel contrari, els llicenciats amb deshonra (*missio ignominiosa*) no rebien res i eren obligats a viure fora de Roma.

El veterà rebia una paga, terres i estaven eximits de pagar impostos. Si havia servit com a auxiliar, se'ls atorgava un diploma en el qual quedava garantit el dret a la *civitas* i el *connubium*, amb el qual es legalitzava el seu matrimoni i els seus fills eren ciutadans romans.

Era normal que als soldats llicenciats se'ls permitira assentar-se en una colònia militar a províncies, com Valentia en 138 aC, amb la seua implantació a la societat civil, alhora que es promocionava la romanització del territori.

ALIMENTACIÓ I SANITAT MILITAR

El *quaestor* era el responsable de la intendència al campament, encarregant-se de la manutenció i alimentació dels soldats. El període de lliurament de blat als soldats era cada 15 dies.

***CIBUS CASTRENSIS*. DIETA D' UN LEGIONARI**

La dieta d'un soldat romà, *cibaria o cibus castrensis*, era molt important per assegurar la salut, el benestar i l'ànim en el camp de batalla. Es tractava d'una dieta equilibrada, saludable i adequada per les necessitats físiques que anava a realitzar.

Cal destacar que l'alimentació d'un soldat assentat en un campament era diferent del que anava itinerant i que la dieta variava segons el lloc on es trobava.

A) DIETA EN TEMPS DE GUERRA. SOLDAT ITINERANT.

Aliments de fàcil transport i conservació:

- ✓ *Frumentum* (cereals)

MILITARIA

- ✓ *Laridum* (cansalada)
- ✓ Verdures i llegums
- ✓ *Caseus* (formatge)
- ✓ *Oleum* (oli)
- ✓ *Aqua, cervisia, posca* (aigua i vinagre) i *vinum*.
- ✓ Sal i salaons

B) **DIETA EN TEMPS DE PAU. SOLDAT EN CAMPAMENT ESTABLE.** Major diversitat;

- ✓ *Frumentum* (cereals)
- ✓ Carn fresca
- ✓ Ous
- ✓ Peix fresc
- ✓ Verdures i llegums
- ✓ *Caseus* (formatge)
- ✓ *Oleum* (oli)
- ✓ *Aqua, cervisia, posca* (aigua i vinagre) i *vinum*.
- ✓ Sal

Un soldat romà consumia al voltant d'1 o 1/5 k d'aliments al dia i en la seua majoria era el blat, en forma de *buccellatum* o pa, el que sacia la gana. Aquests aliments es repartien en dos àpats al dia, l'esmorzar-dinar (*prandium*, principalment aliments freds) i la *cena* (aliments més elaborats). Els dies de combat menjaven molt prompte per estar preparats per a la lluita.

La ració de dia era descomptada del seu estipendi i era distribuïda per una persona anomenada **cibariator**, que la lliurava sense cuinar perquè els soldats la cuinaren en forns portàtils en el seu *contubernium* o barracó fent ús moltes vegades de molins.

Pels ostraca trobats a Wadi Fawakir, a Egipte, i per les tauletes de Vindolandia sabem que els soldats demanaven als seus familiars menjar.

Destacar el **paper de la sal** a la dieta del soldat romà, no només com a condiment dels aliments, sinó també com a sistema de conservació de la carn i els peixos, però més important encara com a remei contra la deshidratació que podia ocasionar llargues marxes sota temperatures elevades. Al seu torn, la sal era molt útil per curar infeccions oculars, bucals i epidèrmiques, a més de prevenir la disenteria (infeccions intestinals).

MILITARIA

SANITAT MILITAR

Encara que cada soldat portava un equipament mèdic d'emergència, cada legió comptava amb metges (*medici*) per atendre les ferides o fractures produïdes al combat. Hi havia un càrrec anomenat *medicus castrensis*, al comandament dels *medici legionis*. En temps imperials, es van organitzar hospitals de campanya (*valetudinaria*) que estaven sota la responsabilitat del *praefectus castrorum* i atesos pels *optiones valetudinarii*. Si el campament era fix havia certes condicions que s'intentaven mantenir com sales ventilades i calefacció per evitar els rigors de l'hivern.

En els tractaments mèdics, a més de la cirurgia en què s'utilitzaven instruments quirúrgics molt semblants als actuals, hi havia un ampli repertori de remeis i plantes medicinals incloent extractes de roselles d'opi (morfina), i llavors de henbane (escopolamina). Rentaven les ferides amb *acetum*, que és un antisèptic. Tenint en compte la naturalesa de les ferides, els metges militars romans eren experts a usar torniquets i guarir fractures, a més de les tècniques d'amputació per evitar infeccions mortals. Per prevenir l'aparició d'epidèmies es tenia en compte la neteja personal i, en els campaments fixos, la construcció de xicotetes termes.

EL CULTE A LES LEGIONS

En el món militar la religió es manifestava al voltant de dos grans apartats: El culte oficial i el privat dels soldats

CULTE OFICIAL

	DÉUS OFICIALS DE ROMA TRIADA CAPITOLINA
	EMPERADOR
	DÉUS GUERRERS MART, HÈRCULES I ELS DIOSCURS
	INSIGNIES MILITARS AQUILA VEXILLUM

CULTE PRIVAT

	DÉUS PROTECTORS APOL·LO
	CULTES ORIENTALS MITRA, ISIS, ...
	DÉUS MENORS VIRTUS, HONOS, FORTUNA, VICTORIA, ...
	ARA SACRIFICIS, EXVOTOS, OFRENES, ...

MILITARIA

Al costat del pretori s'aixecava l'altar de la legió, considerat un lloc sagrat i allà tenien lloc cerimònies de culte, incloent les relatives a la figura de l'emperador i la seua família. Les insígnies (*signa militaria*) tenien un caràcter sagrat per als legionaris. Així s'explica el deshonor que podia caure sobre una legió si perdien en batalla les seues corresponents *signa*. Anualment se celebrava el *dies natalis aquilae*, en el qual honrava el lliurament de l'estendard a la legió.

CÀSTIGS I RECOMPENSES

CÀSTIGS

Un exèrcit com el romà devia en gran part la seua superioritat sobre tropes bàrbares a un treball en equip i a la fèrria disciplina que imperava en la seua organització. Els càstigs eren certament molt severos i en alguns casos arribaven fins i tot a la pena capital.

CASTIGATIO
CÀSTIG
CORPORAL-
FUSTIGATIO

**PECUNIA
MULTA**
PRIVACIÓ DE
STIPENDIUM o
BOTÍ

**MILITIAE
MUTATIO**
CANVIAR-LO COS
INFERIOR

EXAUCTORATIO
LLICENCIAMENT
IGNOMINIÓS

**GRADUS
DEIECTIO**
DEGRADACIÓ

**IGNOMIOSA
MISSIO**
EXPULSIÓ

DECIMATIO
PENA DE MORT

**MUNERUM
INDICTIO**
TREBALL FORÇOS

MILITARIA

1. **Castigatio** o càstig corporal: aplicat pel centurió amb la sarment (*vitis*) que servia per a aquests casos, per tal de castigar faltes en el servei o insubordinació.
2. **Pecuniària multa**: privació del *stipendium*, igualment pel no compliment de les obligacions.
3. **Munerum indictio**: dur a terme tasques indignes o exposar a situacions perilloses com a càstig, com per exemple, acampar fora del campament en terreny hostil.
4. **Militiae mutatio**: degradació a un nivell o cos inferior, és a dir, de cavalleria a infanteria, d'infanteria a *velites* o auxiliar.
5. **Gradus deiectio**: càstig que s'aplicava només als oficials. Suposa una degradació del seu lloc a un altre inferior.
6. **Ignominiosa missio**: expulsió de l'exèrcit amb nota infamant. Sortida ignominiosa. Pot ser de caràcter individual o col·lectiu.
7. **Tortura**: es podia aplicar tortura com a preludi a la pena de mort. (en el cas dels desertors com a exemple per als altres).
8. **Pena de mort**: el major càstig decidit pel comandant en cap. Davant insubordinació o traïció. Un càstig amb pena de mort col·lectiva que afectava un de cada deu homes era la decimatio. Es feia pagar així la covardia davant l'enemic.
9. **Exauctoratio**: consistia en treure a un militar les insígnies del seu rang (com llicenciament ignominiós i reingrés immediat en la condició de civil).

RECOMPENSES

A) DIRIGIT ALS GENERALS (MAGISTRAT AMB IMPERIUM)

1. TRIUMPHUS. TRIOMF

MILITARIA

Es tractava d'una entrada a Roma, seguint un ritual establert, d'un general com a recompensa per la seua victòria davant l'enemic. La processó triomfal recorria els carrers fins al temple de Júpiter Òptim Màxim.

Els requisits per poder celebrar un triomf eren les següents:

- a) Ser magistrat en funcions.
- b) Ser general en cap quan va tenir lloc la victòria.
- c) De les magistratures excepcionals només el dictador.
- d) Calia celebrar en persona.
- e) Que la guerra fora considerada 'justa', és a dir, ni entre romans ni contra esclaus.
- f) Matar uns 5000 enemics en el combat.

DESENVOLUPAMENT DE LA CELEBRACIÓ DEL TRIOMF

MILITARIA

2. OVATIO. OVACIÓ

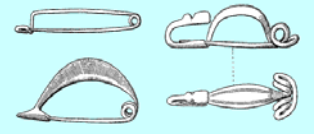

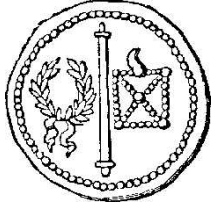
Es tracta d'un triomf menor, concedit a aquells que no han assolit els requisits sol·licitats per al *triumphus*. La seua celebració és més modesta, ja que el general que el rep va a peu o a cavall i no amb carro, i en lloc de la corona de llorer només té dret a portar una de murta (*myrteae o corona ovalis*), amb la *toga praetexta* i no amb la *picta*.

3. IMPERATOR

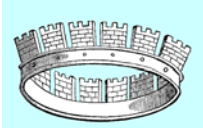

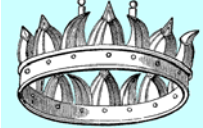

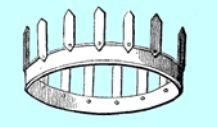

Un general també podia ser aclamat com *imperator* per les seues tropes, però un reconeixement oficial d'aquest títol només podia procedir del senat i per això s'haurien d'haver assolit dues o tres victòries destacades o una que salvés a l'estat de l'aniquilació.

B) DIRIGIT ALS SOLDATS, SUBOFICIALS I OFICIALS

Sabem per les inscripcions funeràries que els militis rebien premis i condecoracions (*dona militaria*) pels seus actes de valor, a manera recompensa que mostraven orgullosament en els esdeveniments públics. Relació de recompenses i condecoracions:

	<p>PHALERAE, eren medalles que lluien sobre la cuirassa gràcies a un arnès. Podien ser d'or, bronze o plata.</p> 	 <p>FIBULAE, sivelles.</p>
	<p>TORQUES, collars.</p>	 <p>ARMILLA, corones, braçalets, polseres.</p>
	<p>VEXILLUM, estandard de plata.</p>	 <p>HASTA PURA, xicoteta llança sense ferro que semblava més un ceptre.</p>

CORONAE	
	<p>CORONA CIVICA: lliurada al soldat que en la guerra havia salvat a un company.</p> <p>Feta amb fulles de roure.</p>
 	<p>CORONA MURALIS: lliurada al primer que escalava els murs dels enemics.</p> <p>Era d'or.</p>
 	<p>CORONA VALLARIS: lliurada al qual s'incendia o assalta un barrera.</p> <p>Era d'or.</p>
	<p>CORONA NAVALIS-ROSTRATA-CLASSIS: lliurada al primer en assaltar una nau enemiga.</p> <p>Era d'or.</p>
	<p>CORONA OBSIDIONALIS: lliurada als habitants d'una ciutat per enfrontar-se i aixecar el setge dels enemics.</p> <p>Era col·lectiva i es feia amb grapat d'herbes.</p>
	<p>CORONA OVALIS: emprada en ocasió de la ovatio.</p> <p>Era de murta.</p>
	<p>CORONA CASTRENSIS: lliurada al primer en entrar en els campaments enemics.</p> <p>Era d'or.</p>
	<p>CORONA TRIUMPHALIS: emprada en la cerimònia del triomf.</p> <p>Era de llorer.</p>

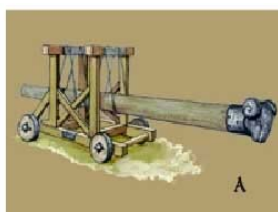

EXERCITIA

1. Digueu si les següents afirmacions són vertaderes o falses:

	Amb August es va crear un exèrcit permanent
	Les gamberes eren protectors de les cames
	El <i>pilum</i> era una espasa
	El <i>sagum</i> el portava el general
	Les <i>caligae</i> portaven claus a la sola
	Els legionaris prenién molt de blat
	A la cavalleria portaven <i>spatha</i> en lloc de <i>gladius</i>
	El centurió estava al comandament de la cavalleria
	El <i>cornicen</i> tocava la tuba
	Els romans coneixien els estreps
	Els campaments tenien dues vies: la <i>principalis</i> i la <i>decumana</i>
	Amb la catapulta es llançaven grans fletxes contra l'enemic
	Amb torxes es comunicaven d'un campament a un altre
	El <i>imaginifer</i> porta l'estendard
	La <i>ovatio</i> era un triomf menor

2. Identifica aquestes màquines de guerra:

-
-
-
-
-
-
-
-
-

3. Uneix amb fletxes aquestes dues columnes:

TESSERARIUS
AQUILIFER
VEXILLARIUS
TUBICEN
CENTURIO
SIGNIFER
DECURIO

Porta l'estendard del manípul
 Oficial al comandament d'una centúria d'infanteria
 Rep el sant i senya dels caps
 Oficial al comandament de la cavalleria
 Porta el nom i el número de la legió
 Portador de la trompeta llarga o tuba per a senyals militars.
 Portador de l'àguila

MILITARIA

4. Ordena aquestes paraules referides a l'exèrcit:

) C S U T M U

) A C S S I S

) D N H A O

) L C I N U I U C

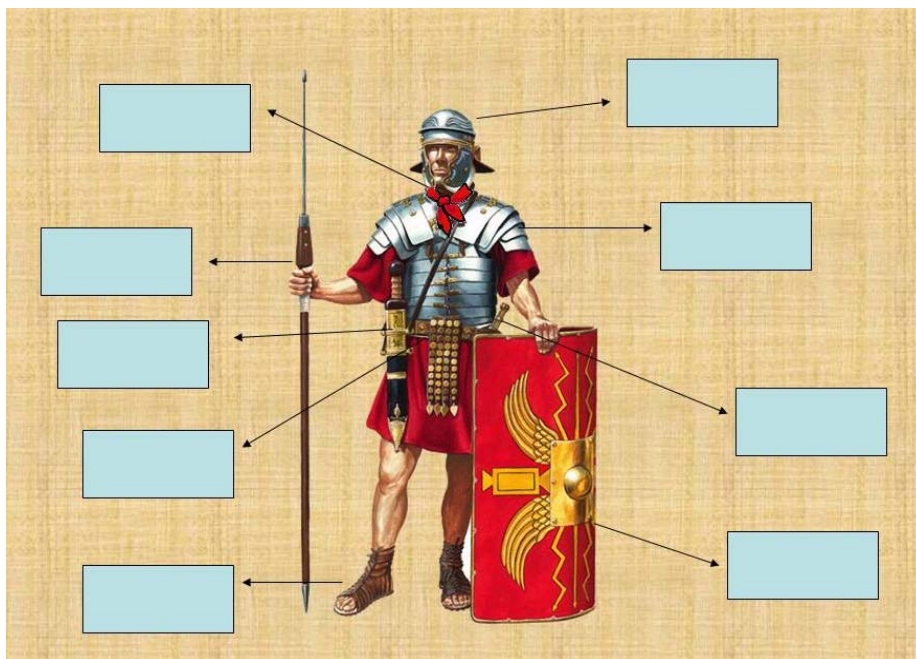
) E A C A B R

) I L C O A R

5. Posa el nom de totes les parts que constitueixen un equip militar:

6. No hi ha res millor per comprendre la vida d'un soldat de menjar com ell ho faria, per això et adjuntem la recepta del *buccellatum*:

Ingredients:

- Dues tasses de farina de blat integral.
- Una cullerada d'oli verge extra.
- Una cullerada de sal fina.
- Aigua necessària per fer la massa.

Elaboració:

Barrejar els tres ingredients, afegint aigua a poc a poc fins aconseguir una massa homogènia. Estirar la massa i fer galetes. Ficar al forn fins

MILITARIA

que es daurin, durant 10-15 m., a 250 °, sobre una reixeta perquè es cuine per ambdues cares.

A aquesta recepta se li poden afegir altres ingredients com olives, herbes aromàtiques, fruits secs, etc. I fins i tot se li pot fer una inscripció llatina.

7. Digues qui és cadascún d´aquestos personatges:

- CORNICEN
- VELES
- AQUILIFER
- TUBICEN
- LEGIONARIUS
- OPTIO
- SIGNIFER
- IN AGMINE
- SAGITTARIUS

8. Completa aquestes frases amb la paraula correcta:

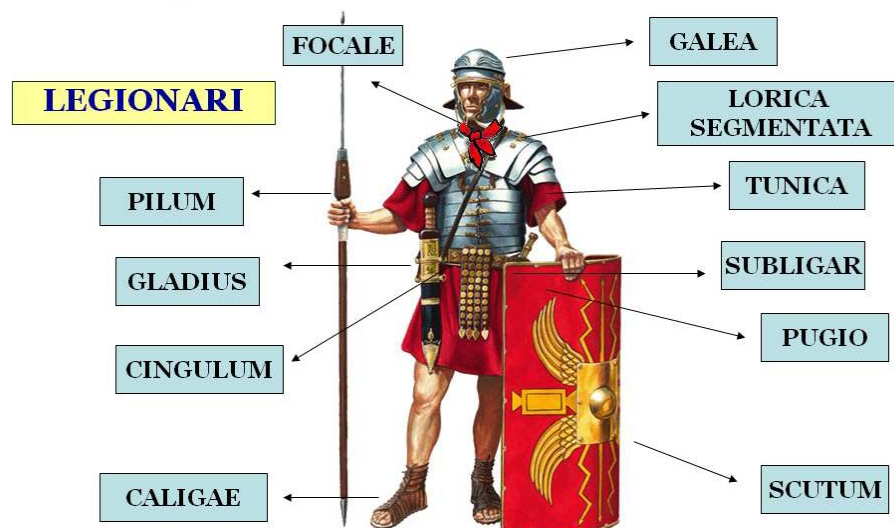
- Pantalons dels legionaris per al fred:
- Sandàlies dels legionaris:
- Cinturó que porta un protector per al baix ventre:
- Mocador que va al coll per la suor i per evitar el frec de l'armadura:
... ..
- Espasa que el legionari portava al costat dret:
- Arma llancívola que es doblava i inutilitzava al clavar:
- Bastó de comandament del centurió:

MILITARIA

SOLUCIONES

1. V, V, F, F, V, V, V, F, F, F, V, V, V, F, V.
2. A. Aries; B. Ballista; C. Catapulta; D. Castra; E. Onager; F. Scorpio; G. Testudo; H. Turris; I. Vinea.
3. TESSERARIUS: Rep el sant i senya dels caps; aquilifer: Portador de l'àguila; VEXILLARIUS: Porta el nom i el número de la legió; TUBICEN: Portador de la trompeta llarga o tuba per a senyals militars; CENTURIO: Oficial al comandament d'una centúria d'infanteria, SIGNIFER: porta l'estendard del mànipul; DECURIO: Oficial al comandament de la cavalleria
4. *Scutum, cassis, honda, cuniculi, bracae, lorica.*
- 5.

6. Sense resposta.
7. 1. Aquilifer; 2. Tubicen, 3. In agnime; 4. Cornicen, 5. Legionarius; 6. Optio; 7. Sagittarius; 8. Signifer; 9. Veles.
8. *Bracae, caligae, cingulum, focale, gladius, pilum i vitis.*

MILITARIA

BIBLIOGRAFIA

AUTORS CLÀSSICS DE REFERÈNCIA

- **Per l'exèrcit republicà:**

L'historiador grec **POLIBI** que va escriure al voltant del 140-130.C. és una font principal per a l'organització de l'exèrcit i la campamentació. C. Sal-lusti tracta de la guerra africana (Jugurta) al segle I aC, però incidint més en les qüestions polítiques.

Una altra font és **TITUS LIVI** (finals del s. I aC), menys fiable pel que fa als aspectes militars. La principal font d'informació de mitjan segle I aC és **JULI CÈSAR**, *Els comentaris a la guerra de les Gàl·lies* són imprescindibles per conèixer l'exèrcit romà en acció i en obres de setge, com les referides a Alesia.

- **Per l'exèrcit imperial:**

El principal historiador a citar és **TÀCIT** que va escriure la seua obra a principis del segle II dC. També l'historiador grec **APPIÀ** i el biògraf **PLUTARC** (tots dos de principis del segle II dC) amb els seus cèlebres *Vides paral·leles*. **FLAVI JOSEP** narra els esdeveniments relacionats amb les guerres jueves (s. I dC) i proporciona detalls interessants sobre les obres de setge. **FRONTINUS** 2a meitat del segle I dC) en els seus *Estratagemes* ens proporciona un panorama de tàctiques d'engany utilitzats per líders militars de l'antiguitat. Altres autors de l'època dels quals es pot extreure alguna informació militar (encara escassa) van ser **SUETONI** (s. I-II dC), **AULE GEL·LI** (s. II s.C) i **CASSI DIO** (s. II-III dC). Altres obres a destacar d'aquest període són la de **PSEUDUS-HIGINI** que dóna informacions detallades sobre campamentació i la de **ARRIÀ** sobre tàctiques militars encara que només ha sobreviscut parcialment pel que fa a la cavalleria.

Els escrits del Baix Imperi són escassos i poc fiables, destacant **AMMIÀ MARCEL·LÍ** i **VEGECI** (s. IV dC), aquest últim transmetent un interessant tractat de qüestions militars però amb dades de diferents èpoques.

ESTUDIS I MONOGRAFIES

- Anglim S. et alii. Técnicas bélicas del mundo antiguo. Ed. Libsa. 2007
- Bishop M.C & Coulston J.C.N. Roman Military Equipment. Ed Oxbow. 2006
- Campbell, D. Guerra de asedio en Roma. Ed. Osprey. 2009
- Connolly, P. Las legiones romanas. Ed. Anaya. 1989
- Cowan, R. El ejército de César Augusto. Ed. Osprey. 2009
- Cowan, R. Las legiones. Ed. Osprey. 2009
- Embleton, R & Graham F. Hadrian's wall in the days of the Romans. Ed Wrens Park. 1984
- Erdkamp, P. A companion to the Roman army. Ed. Blackwell. 2007
- Field, N. El muro de Adriano. Ed. Osprey. 2009
- Guillén, J. Urbs Roma, vol. III, Religión y ejército. Ed Sígueme. 1994
- Goldsworthy, A. El ejército romano. Ed. Akal. 2005
- Le Bohee, Y. El ejército romano. Ed. Ariel. 2008
- Matyszak, P. Legionario. Ed. Akal. 2010
- Sekunda, N & Wise, T. El ejército de la república. Ed. Osprey. 2009
- Warry, J. Warfare in the classical world. Ed. Greenwich. 2001

NOTA BENE: Volem agrair a Salvador Muñoz Molina la cessió de dos equips militars i d'algunes de les imatges del quadern per al seu ús didàctic.